

1206 йилдан тортиб у вафот этган 1227 йилгача мўғуллар етакчиси Чингизхон деярли 31 млн квадрат километр майдонни босиб олди - бу тарихдаги хар кандай одамга караганда кўпроқ. Осиё оркали Европага юришида у ўз ортидан миллионлаб жасадларни колдирди. Аммо шафкатсиз боскинчи мўғул маданиятини ҳам модернизация килди, диний эркинликни жорий килди ҳамда Шарк ва Гарб ўртасидаги алокаларни ўрнатишга ёрдам берди. Куйида харбий дахо, сиёсий давлат арбоби ва конхўр голиб бўлган буюк хукмдор хакида кизикарли маълумотлар келтирилади.

1. Хакикий исми

Мўғулларнинг «буюк хони» га айланган одам 1162 йил атрофида Онон дарёси бўйида тугилган ва дастлаб Темужин (Темучин) деб номланган, бу «темирдан ясалган» ёки «темирчи» деган маънони англатади. У «Чингизхон» фахрий номини факат 1206 йилда, «курултой» деб номланувчи кабила йигилишида мўғуллар рахбари деб эълон килинганида олди.

Гарчи «хон» «рахбар» ёки «хукмдор» деган маънони англатувчи анъанавий унвон бўлса-да, тарихчилар «Чингиз» сўзининг келиб чиқиши хакида хали ҳам бахслашмоқдалар. Эхтимол, бу «уммон» ёки «адолат» деган маънони англатиши мумкин, аммо контекстда у одатда «олий хукмдор» деб таржима килинади.

2. Огир болалик

Темужин ёшлигиданок мўғул даштида хаётнинг барча кийинчиликларини бошдан кечирди. Бола атиги тўккиз ёшида татарлар отасини захарладилар ва кейинчалик ўз кабиласи оиласини хайдаб, онасини етти боласи билан ёлғизликда кун кўришга мажбур килди. Бола омон қолиш учун ов килди ва балик овлади, ўспиринлигида у хатто овқатини ўгирлаган ўзининг ўғай укасини ҳам ўлдириб қўйган.

Темужин ўспирин бўлганида, ракиб кланлар уни ҳам, бўлажак боскинчининг ёш хотинини ҳам ўгирлаб кетишган ва бир вақтлар Чингизхон жасорат билан кочишга муваффақ бўлгунга қадар кул бўлган. Бу кийинчиликларга карамай, 1120-йилларнинг бошларида у ўзини дахшатли жангчи ва етакчи сифатида кўрсатди. Ёш рахбар бутун тарафдорлари армиясини тўплагандан сўнг, у асосий кабилалар бошлари билан иттифок тузишни

бошлади. 1206 йилга келиб, у аллакачон дашт халklarини ўз кўмондонлиги остида бирлаштирди ва фатхларни бошлади.

3. Ташки кўришини

Чингизхоннинг ташки кўришини.

Чингизхон шундай нуфузли шахс бўлганига карамай, унинг шахсий ҳаёти ва ҳатто ташки кўриниши ҳақида деярли ҳеч нарса маълум эмас. Буюк хоннинг биронта портрети ёки хайкали сақланмаган, тарихчилар биладиган ахборот томчилари эса кўпинча карама-карши ёки ишончсиздир. Хикояларнинг аксарияти уни баланд бўйли ва кучли, сочлари узун, калин соқолли одам сифатида тасвирлайди.

Эҳтимол, энг гайриоддий тавсиф 14-аср форс солномачиси Рашидиддиннинг хикояси бўлиб, у Чингизхоннинг кизгиш сочлари ва яшил кўзлари борлигини даъво қилган.

Бундай баёнот шубҳали, чунки у ҳеч қачон Хон билан шахсан учрашмаган, аммо этник жиҳатдан жуда хилма-хил мўғуллар орасида бундай белгилар унчалик эшитилмаган.

4. Собик душмалар

Чингизхоннинг собик душманлари.

Буюк Хон истеъдодли одамларни кадрлаган ва зобитларини уларнинг келиб чиқиши ва ҳатто шахсий меҳрига емас, балки уларнинг маҳорати ва тажрибасига қараб тарғиб қилган. Меритократияга бўлган бундай эътиқоднинг машҳур мисолларидан бири 1201 йилги рақиб Тайчигуд кланига қарши жанг пайтида содир бўлган. Чингизхоннинг отига ўқ тегиб, жойида ўлдирди, буюк хоннинг ўзи эса от остида қолди. У мўжиза билан омон қолди. Жангда Чингизхон кўшини галаба қозонганида, кўмондон маҳбусларни унинг олдида саф тортишни буюрди ва отини ўлдирган ўқни қим қотганини тан олишни талаб қилди.

Бир аскар жасорат билан олдинга чиқди ва «буни мен қилдим» деб айтди. Чингизхон қамончининг жасоратидан таъсирланиб, уни ўз армиясида офицер қилди ва кейинчалик жанг майдонидаги биринчи учрашуви шарафига унга "Жебе" ёки "ўқ" лақабини берди. Машҳур генерал Субутай билан бирга Жебе охир-оқибат мўғулларнинг Осиё ва Европадаги истилолари пайтида энг буюк дала кўмондонларидан бирига айланди.

5. Қасос

Чингизхоннинг қасоси.

Чингизхон кўпинча бошқа давлатларга мўғуллар ҳукмронлигига тинч йўл билан бўйсунтириш имкониятини берган, аммо агар унга қаршилик кўрсатилса, қиличини яланғочлашдан тортинмаган. Унинг энг машҳур қасос юришларидан бири 1219 йилда, Хоразмийлар империяси шоҳи мўғуллар билан шартномани бузганидан кейин амалга оширилган. Чингизхон шоҳга Ипак йўли бўйлаб товар алмашиш бўйича қимматли савдо шартномасини тақлиф қилди, аммо унинг биринчи элчилари ўлдирилганда, қазабланган хон бунга жавобан Форсдаги Хоразмийлар ҳудудига мўғул кўшинларининг тўлиқ қучини туширди. Кейинги уруш миллионлаб одамларнинг ўлимига, шунингдек, Шоҳ империясининг қулашига олиб келди, аммо Чингизхон бу билан тўхтамади. У ўзининг галабали юришини давом эттирди, шарққа қайтди ва буюк хоннинг Хоразмга босқини учун кўшин бериш буйруғига бўйсунтиришдан бош тортган бир гуруҳ мўғул субъектлари, Си Ся тагунтлари билан уруш олиб борди.

6. 40 миллион кишининг ўлими

Чингизхон 40 миллион кишининг ўлими учун жавобгардир.

Мўғуллар истилоси пайтида канча одам халок бўлганини аниқ билишнинг иложи бўлмаса-да, кўплаб тарихчилар уларнинг сони 40 миллионга яқини бўлган, деб хисоблашади. Ўрта асрларда ўтказилган рўйхатга олишлар шуни кўрсатадики, Хон ҳаёти давомида Хитой аҳолиси ўн миллионлаб қисқарган ва олимларнинг тахминларига кўра, у Хоразмийлар империяси билан уруш пайтида замонавий Эрон аҳолисининг тўртдан уч қисмини ўлдирган бўлиши мумкин. Натижада мўғуллар босқини дунё аҳолисини 11 фоизга қисқартирган бўлиши мумкин.

7. Диний багрикенглик

Чингизхон динларга багрикенг эди.

Кўплаб империялар яратувчиларидан фарқли ўларок, Чингизхон фатх қилинган ҳудудлардаги маданий ва диний хилма-хилликка яхши муносабатда эди. У ҳамма учун диний эркинлик тўғрисида қонунлар қабул қилди ва ҳатто турли хил динларнинг маросим жойлари учун солиқ имтиёзларини тақдим этди. Бу багрикенглик сиёсий асосга эга эди - хон бахтли одамлар кўзғолонларга қамроқ мойиллигини ва мўғулларнинг ўзлари динга жуда эркин муносабатда бўлишларини биларди.

Чингизхон ва бошқа кўплаб одамлар шаманлик эътиқодлари тизимига ишонишган, осмон, шамол ва тоғларнинг руҳларини ҳурмат қилишган, дашт халқлари орасида эса несториялик насронийлар, буддистлар, мусулмонлар ва бошқа анимистик культлар бўлган. Буюк Хон ҳам шахсан маънавиятга қизиқиш билдирган. Маълумки, у муҳим ҳарбий юришлардан бир неча кун олдин қодирида ибодат қилган, тез-тез турли диний раҳбарлар билан учрашиб, уларнинг эътиқодлари тафсилотларини муҳокама қилган. Кексалигида Хан ҳатто даоистлар етакчиси Цю Чудзини ўз лагерига чақирган ва улар ўлмаслик ва фалсафа ҳақида узоқ суҳбатлашишган.

8. Халқаро почта тизими

«Ям» етказиб бериш курьерлик хизмати.

Мўғулларнинг қамон ва отлар билан бир қаторда энг қучли қуроли уларнинг кенг коммуникация (алоқа) тармоғи бўлиши мумкин. Чингизхоннинг дастлабки фармонларидан бири "Ям" деб номланувчи уюшган курьерлик хизматини ташкил қилиш эди. Ушбу ўрта аср Экспресс етказиб бериш империя бўйлаб жойлашган почта уйлари ва йўл станцияларининг яхши ташкил этилган тармоғидан иборат эди. Тахминан ҳар 10 километрда дам олиш ёки отларни янгисига алмаштириш учун тўхтаб, расмий курьерлар кўпинча қунига 300 километргача масофани босиб ўтишлари мумкин эди.

Тизим товарлар ва маълумотлар билан тўсиксиз саёҳат қилишга имкон берарди, шунингдек хоннинг "кўзлари ва қулоқлари" сифатида ишларди. Ям туфайли у ҳарбий ва сиёсий воқеалардан осонгина хабардор бўлиб, ўзининг кенг жосуслари ва разведка агентлари тармоғи билан алоқани сақлаб туриши мумкин эди. "Ям", шунингдек, чет эллик меҳмонлар ва савдогарларни саёҳатлари давомида ҳимоя қилишга ёрдам берган.

9. Қабри

Чингизхоннинг қабри.

Чингизхон ҳаёти билан боғлиқ барча сирлардан, эҳтимол, энг машҳури унинг ўлими билан боғлиқ ҳолатлардир. Анъанавий ривоятда айтилишича, у 1227 йилда отдан йиқилиш

натижасида олган жарохатларидан вафот этган, аммо бошка манбаларда хар хил сабаблар келтирилган: безгакдан тиззадаги ярагача. Бирок, ўлимга якин бўлган Хон охирги манзилини сир саклаш учун ҳамма нарсани килди.

Афсонага кўра, унинг дафн маросими дафн етилган жойга боришда кўрганларнинг барчасини ўлдирган ва кейин улар бу жойда кимдир дафн этилганлиги хакидаги энг кичик изларни ҳам яшириш учун Чингизхон кабри устида узок вақт отларда юришган. Кабр, эхтимол, Бурхон Халдун деб номланган мўгул тогида ёки унинг ёнида жойлашган, аммо шу кунгача унинг аниқ жойи топилмаган.

10. Хотираси

СССР да Чингизхон хакида хотирани йўқ қилишга уринишган

Чингизхон бугунги кунда Мўғулистоннинг асосчиси ва миллий қахрамон ҳисобланади, аммо XX асрда Совет даврида ҳатто унинг исмини шунчаки эслатиш тақиқланган. Мўғул миллатчилигининг барча изларини йўқ қилишга умид қилиб, СССР Хон хакида энг кичик эслатмани мактаб дарсликларидан олиб ташлаш ва одамларга унинг Хэнтиядаги ватанига зиёрат қилишни тақиқлаш орқали унинг хотирасини йўқ қилишга ҳаракат қилди. Чингизхон 1990-йилларнинг бошларида мамлакат мустақилликка эришгандан кейин Мўғулистон тарихида "тикланди".

Абу Муслим тайёради